

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.4.43>

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВ ПОТЕРПІЛОГО ПРИ ВИЗНАЧЕННІ ТА ЗМІНІ ПІДСЛІДНОСТІ

Кучинська О.П.,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу та криміналістики
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
Заслужений юрист України,
ORCID: 0000-0003-3464-4798
e-mail: 2000_oksana@ukr.net,
oksana.kuchynska@knu.ua*

Смоляк І.А.,
*аспірант кафедри Кримінального процесу та криміналістики
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0009-0002-5964-7864
e-mail: lgor14smolyak@gmail.com*

Кучинська О.П., Смоляк І.А. Реалізація прав потерпілого при визначенні та зміні підслідності.

Стаття присвячена дослідженню реалізації процесуальних прав потерпілого в контексті дотримання правил підслідності в Україні. Основну увагу зосереджено на аналізі впливу порушень підслідності на ефективність участі потерпілого у кримінальному провадженні, зокрема у процесі доказування, поданні клопотань, реалізації права на оскарження та доступу до інформації про хід розслідування.

Визначено, що існуюча модель регулювання інституту підслідності не враховує належним чином інтереси потерпілого, зокрема через відсутність механізму оскарження незаконної зміни підслідності та слабку комунікацію з боку органів досудового розслідування. Проаналізовано судову практику застосування статті 87 КПК України щодо недопустимості доказів, отриманих із порушенням вимог підслідності, та виявлено її обмежену ефективність у забезпеченні прав потерпілого.

Окрему увагу приділено ролі судового контролю, що здійснюється слідчим суддею, як інструменту захисту прав потерпілого у випадках конфліктів підслідності. Запропоновано внесення змін до статті 206 КПК України для чіткого закріплення судового контролю за дотриманням прав потерпілого, пов'язаних із визначенням та зміною органу досудового розслідування.

У статті проаналізовано законодавчі ініціативи, зокрема Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливостей досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із зникненням осіб безвісти за особливих обставин в умовах воєнного стану № 4555-ІХ від 22.07.2025 р., який передбачає визначення місця досудового розслідування за місцем проживання потерпілого – близького родича зниклої особи. Такий підхід може сприяти реалізації прав потерпілого, однак потребує запровадження запобіжників від зловживань з боку прокурора та ефективного механізму судового контролю.

Підкреслено, що подальше вдосконалення законодавства повинно враховувати міжнародні стандарти, зокрема підходи Ради Європи та практику Європейського суду з прав людини, що стосуються захисту прав осіб, які постраждали від злочинів. Запропоновані у статті шляхи удосконалення спрямовані на посилення процесуальних гарантій потерпілого та забезпечення балансу сторін у кримінальному провадженні.

Ключові слова. підслідність, потерпілий, досудове розслідування, докази, слідчий, прокурор, слідчий суддя, судовий контроль.

Kuchynska O.P., Smolyak I.A. Realization of the victim's rights during the determination and change of investigative jurisdiction.

The article is devoted to the study of the implementation of procedural rights of the victim in the context of compliance with the rules of investigative jurisdiction (subordination) in Ukraine. The main focus is placed on analyzing the impact of violations of investigative jurisdiction on the effectiveness of the victim's participation in criminal proceedings, particularly in the collection of evidence, submission of motions, exercising the right to appeal, and access to information on the progress of the investigation.

It is established that the existing model of regulating the institution of investigative jurisdiction does not adequately consider the interests of the victim, especially due to the lack of a mechanism to appeal the unlawful transfer of jurisdiction and weak communication on the part of investigative authorities. The article examines judicial practice regarding the application of Article 87 of the Criminal Procedure Code of Ukraine concerning the inadmissibility of evidence obtained in violation of jurisdictional rules and identifies its limited effectiveness in ensuring the rights of the victim.

Special attention is given to the role of judicial oversight exercised by the investigating judge as a mechanism for protecting the rights of the victim in cases of jurisdictional conflicts. Amendments to Article 206 of the Criminal Procedure Code of Ukraine are proposed to clearly establish judicial control over the observance of the victim's rights related to the determination and reassignment of the pre-trial investigation authority.

The article analyzes legislative initiatives in particular Law No. 4555-IX of July 22, 2025, on amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the specifics of pre-trial investigation of criminal offenses related to the disappearance of persons under special circumstances during martial law. The law proposes determining the place of the pre-trial investigation based on the victim's place of residence – a close relative of the missing person. While this approach may contribute to the realization of victims' rights, it requires the introduction of safeguards against prosecutorial abuse and an effective mechanism of judicial oversight.

It is emphasized that further legislative improvements should take into account international standards, particularly the approaches of the Council of Europe and the case law of the European Court of Human Rights, concerning the protection of persons who have suffered from crime. The proposed solutions aim to strengthen the procedural safeguards of the victim and to ensure a fair balance between the parties in criminal proceedings.

Key words: investigative jurisdiction, victim, pre-trial investigation, evidence, investigator, prosecutor, investigating judge, judicial oversight.

Постановка проблеми. У сучасних умовах функціонування системи кримінального правосуддя в Україні, питання забезпечення прав потерпілого набуває особливої актуальності, зокрема, у випадках визначення та зміни підслідності. Хоча законодавство передбачає низку гарантій для потерпілих, в частині визначення та зміни підслідності відсутнє чітке регулювання прав потерпілого.

Особливий виклик становить необхідність забезпечити безперервність доступу потерпілого до матеріалів справи, його участь у слідчих діях, а також право на своєчасне інформування про відповідні зміни, що відбуваються. Недотримання цих прав може призводити до порушення законних прав та інтересів потерпілого, а також порушення завдань кримінального провадження.

Відсутність належного контролю за дотриманням прав потерпілого під час визначення та зміни підслідності вимагає детального аналізу проблеми та розробки рекомендацій для вдосконалення нормативно-правового регулювання і практики його застосування.

Мета дослідження полягає у висвітленні проблеми забезпечення прав потерпілого під час визначення та зміни підслідності, аналізі основних викликів та ризиків, з якими стикаються потерпілі, а також у формуванні рекомендацій для вдосконалення правового регулювання зазначеного аспекту досудового розслідування.

Стан опрацювання проблематики. Дослідженням інституту підслідності та реалізації прав потерпілого займалися Кицан Ю.І., Кучинська О.П., Османова Н.В., Гринюк В.О., Лобойко Л.М., Гринюк В.Г., Погорецький М.А., Вапнярчук В.В., Омаров А.А., Капліна О.В., Волошина В.К. та

інші. Проте на даний момент не було здійснено наукових досліджень в частині реалізації прав потерпілого під час визначення та зміни підслідності.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення прав потерпілого є одним із ключових принципів кримінального процесу, закріплених у Кримінальному процесуальному кодексі України [1]. Відповідно до статті 2 КПК України, завданням кримінального провадження є не лише забезпечення ефективного розслідування злочинів, а й захист прав і свобод осіб, які беруть у ньому участь. Серед таких осіб потерпілий займає особливе місце, оскільки його права та інтереси потребують особливого захисту.

Ключові права потерпілого забезпечують його активну участь у процесі досудового розслідування та судового розгляду. Згідно зі статтею 55 КПК, потерпілий має право бути поінформованим про свої права та обов'язки, а також про хід кримінального провадження. Він має доступ до матеріалів справи, можливість надавати докази, заявляти клопотання та брати участь у процесуальних діях. Важливим є право потерпілого оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування та прокуратури, якщо він вважає, що його права було порушено. Крім того, потерпілий має право на отримання правової допомоги, що є гарантією справедливого захисту його інтересів. Ці права створюють основу для забезпечення справедливості та рівноправності у кримінальному процесі.

Варто зазначити, що потерпілий у кримінальному процесі України має особливий незалежний статус, що відокремлює його від сторін обвинувачення та захисту. Хоча п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК формально відносить потерпілого до сторони обвинувачення, аналіз положень п.п. 25, 26 ч. 1 ст. 3 КПК показує, що потерпілий виступає самостійним учасником провадження. Це підкріплюється тим, що в Главі 3 розділу I КПК права потерпілого регулюються окремо від прав інших сторін, що забезпечує йому автономний процесуальний статус для захисту своїх прав та інтересів.

Крім цього, зберігання невизначеності у правовому статусі постраждалої від злочину особи позбавляє її можливості використовувати права, що становлять процесуальний статус потерпілого, і як наслідок тягне порушення його прав на доступ до правосуддя та судовий захист.[2]

З огляду на це, орган досудового розслідування або прокурор зобов'язані своєчасно інформувати потерпілого про відповідні зміни в ході кримінального провадження, зокрема про визначення та зміну органу досудового розслідування, слідчого чи прокурора, про прийняті процесуальні рішення, а також про інші дії, які можуть безпосередньо вплинути на реалізацію потерпілим своїх прав. Таке інформування повинно здійснюватися у письмовій формі або іншими доступними способами, які забезпечують належне підтвердження отримання відповідної інформації потерпілим.

Невиконання обов'язку щодо належного інформування не лише суперечить принципу гласності й доступності правосуддя, який зазначений у ст. 129 Конституції України [3], та й може мати наслідком порушення права потерпілого на участь у кримінальному провадженні, подання процесуальних документів, ефективне оскарження рішень, дій або бездіяльності суб'єктів досудового розслідування. Така ситуація може створити передумови для зловживань, затягування процесу, позбавлення потерпілого можливості вчасно реалізувати свої інтереси, зокрема шляхом ініціювання слідчих (розшукових) дій, подання цивільного позову або заперечень на клопотання сторони захисту.

Засади кримінального провадження становлять взаємопов'язану та цілісну систему, в межах якої кожен принцип доповнює інші. Вони мають фундаментальне значення для забезпечення правових гарантій та захисту прав і законних інтересів учасників кримінального провадження [4]. Це особливо актуально для потерпілого, оскільки кримінальне процесуальне законодавство України передбачає широкий спектр прав, що дозволяють йому брати активну участь як у досудовому розслідуванні, так і в судовому розгляді. Водночас на практиці значна частина цих прав реалізується формально або взагалі залишається декларативною через процесуальні прогалини, пасивність органів досудового розслідування або відсутність реальних механізмів захисту [5].

Згідно з положеннями статей 22, 56, 93 та 95 Кримінального процесуального кодексу України, потерпілий має право брати активну участь у процесі доказування, зокрема подавати докази, ініціювати проведення слідчих (розшукових) дій, бути присутнім під час їх здійснення, а також надавати пояснення та зауваження. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 93 КПК України, сторони кримінального провадження мають право збирати докази самостійно або через адвоката. Потерпілий, як учасник сторони обвинувачення (ст. 22 КПК), має право залучати власні докази, що підтверджують факт вчинення кримінального правопорушення, розмір заподіяної шкоди, характер спричинених наслідків, а також обґрунтовують його цивільний позов.

Обґрунтованим є положення про те, що потерпілий має процесуальне право на оскарження слідчому судді відмови у задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Разом із тим, реалізація цього права потребує значних часових і процесуальних ресурсів, що може негативно впливати на оперативність досудового розслідування. Зокрема, зволікання у розгляді таких скарг іноді зумовлює втрату актуальності чи доцільності проведення окремих слідчих дій, що потенційно знижує ефективність здобуття доказів. Незважаючи на це, зазначений механізм відіграє важливу роль у забезпеченні процесуальної рівноваги, гарантує потерпілому можливість захисту своїх прав та інтересів у межах кримінального провадження і сприяє дотриманню принципів змагальності та доступу до правосуддя [6].

Погоджуємось, що саме змагальний характер кримінального провадження є найбільш ефективним режимом для забезпечення гуманного ставлення до всіх його учасників, створення дієвих механізмів захисту їхніх прав, свобод і законних інтересів, а також інтересів суспільства і держави [7].

Однак реалізація потерпілим права на участь у процесі доказування ускладнюється низкою проблем, зокрема пов'язаних із питанням визначення та зміни підслідності. Визначення та зміна підслідності досудового розслідування регулюється статтями 36, 216 та 218 КПК України. На практиці ж нерідко трапляються ситуації, коли кримінальне провадження необґрунтовано передається до іншого органу досудового розслідування, що тягне за собою затягування процесу, дублювання слідчих дій або навіть втрату доказів. У таких випадках потерпілий не завжди своєчасно інформується про зміну підслідності, внаслідок чого втрачає можливість брати участь у процесуальних діях, заявляти клопотання, а іноді – навіть відстежувати хід провадження. Відсутність чіткого механізму оскарження незаконної зміни підслідності або бездіяльності у зв'язку з конфліктом між органами досудового розслідування створює ризики для ефективного здійснення потерпілим своїх прав, порушує принцип правової визначеності та може призвести до ухилення від об'єктивного і неупередженого розслідування.

Зазначені порушення правил підслідності можуть мати вплив на допустимість доказів, однак на практиці застосування положень статті 87 КПК України у цьому контексті залишається неоднозначним і проблематичним. Стаття 87 передбачає визнання доказів недопустимими у випадках їх одержання з порушенням прав людини або з істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону. Проте судова практика демонструє тенденцію до формального підходу, за якого саме по собі порушення підслідності не розглядається як істотне, якщо не буде доведено безпосереднього впливу на права учасників провадження, насамперед потерпілого.

Актуальна судова практика зазначає, що імперативною законодавчою заборонаю використовувати результати процесуальних дій як докази охоплюються випадки, коли недотримання процедури їх проведення призвело до порушення конвенційних та/або конституційних прав і свобод людини – заборони катування й нелюдського поводження, прав підозрюваного, обвинуваченого на захист, у тому числі професійну правничу допомогу, на участь у допиті свідків, права людини на повагу до свого приватного життя, недоторканність житла, на відмову давати показання щодо себе, членів своєї сім'ї та близьких родичів. Суд, вирішуючи питання про вплив порушень порядку проведення процесуальних дій на доказове значення отриманих у їх результаті відомостей, повинен з'ясувати вплив цих порушень на ті чи інші конвенційні або конституційні права людини, зокрема встановити, наскільки процедурні недоліки «зруйнували» або звузили ці права або ж обмежили особу в можливостях їх ефективного використання. [8]

Разом з тим, на практиці доведення такого впливу покладається саме на потерпілого, який часто не має належного доступу до матеріалів провадження або процесуальних механізмів, аби вчасно фіксувати порушення. Внаслідок цього ст. 87 КПК фактично втрачає свій потенціал як інструмент захисту, оскільки навіть за наявності об'єктивного процесуального порушення – необґрунтованої передачі провадження, втрати доказів або обмеження права на участь у слідчих діях – суди уникають визнання таких обставин істотними. Це призводить до нерівності сторін, ослаблення процесуальних гарантій для потерпілого та зниження рівня правової визначеності.

Таким чином, чинний підхід до застосування ст. 87 КПК у випадках порушення підслідності потребує перегляду або щонайменше чіткішого методологічного тлумачення. Без цього потерпілий фактично позбавлений ефективного механізму реагування на процесуальні порушення, що прямо впливають на його можливість реалізовувати право на участь у доказуванні, захист своїх інтересів та отримання справедливого процесу.

Однією з ключових гарантій недопущення порушень прав потерпілого в кримінальному провадженні є здійснення судового контролю слідчим суддею. Цей інститут відіграє важливу гарантійну функцію у сфері дотримання прав потерпілого, зокрема у контексті визначення та зміни підслідності. Хоча кримінальне процесуальне законодавство України не передбачає прямої процедури оскарження потерпілим рішення про визначення підслідності, опосередкований контроль може реалізовуватись через інститут скарг на бездіяльність чи неправомірні дії органів досудового розслідування відповідно до ст. 303 КПК України. Зокрема, у разі порушення права потерпілого на доступ до інформації про хід розслідування, участь у слідчих діях чи своєчасне повідомлення про зміну органу досудового розслідування, потерпілий має право звернутися до слідчого судді зі скаргою на бездіяльність уповноважених осіб.

У цьому аспекті судовий контроль виступає механізмом забезпечення правової визначеності та недопущення довільного і невмотивованого вирішення питань щодо передання кримінального провадження від одного органу до іншого. Відсутність прозорості та ефективного повідомлення про зміну підслідності може істотно обмежити можливості потерпілого брати участь у провадженні, подавати докази, заявляти клопотання чи заперечення, а також контролювати хід досудового розслідування. Залучення слідчого судді до розгляду скарг, що виникають у зв'язку з такими порушеннями, дозволяє компенсувати процесуальні прогалини та зберігати баланс інтересів учасників кримінального провадження.

Таким чином, хоча КПК України не надає потерпілому прямого процесуального механізму впливу на питання підслідності, інститут судового контролю слідчим суддею може ефективно виконувати функцію захисту його прав, якщо зміна органу розслідування призводить до обмеження чи порушення його процесуальних гарантій.

З метою підвищення ефективності судового контролю за дотриманням прав потерпілого у кримінальному провадженні, доцільно внести зміни до статті 206 КПК України, передбачивши пряму згадку потерпілого як суб'єкта, права якого підлягають захисту з боку слідчого судді, зокрема у випадках порушення порядку визначення або зміни підслідності.

Це положення є особливо актуальним у ситуаціях, коли порушення прав потерпілого пов'язане з необґрунтованим визначенням або зміною підслідності, внаслідок чого потерпілий фактично втрачає можливість реалізовувати належні йому процесуальні права – подавати клопотання, брати участь у слідчих (розшукових) діях, отримувати інформацію про хід розслідування тощо. За таких обставин слідчий суддя, керуючись імперативом ст. 206 КПК, повинен надати оцінку діям (чи бездіяльності) сторони обвинувачення з огляду на їх відповідність вимогам закону та принципам кримінального процесу.

Таким чином, стаття 206 КПК України буде виконувати гарантійну функцію не лише в аспекті загального захисту прав учасників провадження, але й у конкретному контексті контролю за законністю процедур, пов'язаних із підслідністю. В умовах відсутності прямого процесуального механізму оскарження рішень щодо зміни органу досудового розслідування саме судовий контроль, який може бути реалізований через інструменти, передбачені цією статтею, може стати ефективним засобом відновлення порушених прав потерпілого.

Одним із проявів законодавчої ініціативи стосовно захисту прав потерпілого в частині визначення підслідності є прийнятий Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливостей досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із зникненням осіб безвісти за особливих обставин в умовах воєнного стану № 4555-ІХ від 22.07.2025 р. [9] яким передбачено можливість визначення місця досудового розслідування за місцем проживання чи перебування заявника або потерпілого — близького родича зниклої безвісти особи – з ініціативи прокурора. Такий підхід може бути позитивним кроком у напрямку покращення комунікації потерпілого з органами досудового розслідування та реалізації його процесуальних прав. Водночас запропонована законодавча ініціатива не містить достатніх запобіжників проти зловживань з боку прокурора, а також не передбачає прозорого механізму інформування потерпілого про ухвалені рішення щодо зміни підслідності чи контролю за його обґрунтованістю.

У зв'язку з цим, доцільним видається не лише нормативне закріплення дискреційного права прокурора щодо зміни підслідності у таких провадженнях, але й створення ефективного механізму його процесуального оскарження потерпілим, із залученням інституту слідчого судді.

Висновки. Отже, інститут забезпечення процесуальних прав потерпілого, зокрема у сфері підслідності, є одним із ключових механізмів гарантування справедливості у кримінальному провадженні, що ґрунтується на принципах змагальності, правової визначеності та доступу до правосуддя. Він тісно пов'язаний із загальновизнаними положеннями кримінального процесуального права, такими як право на ефективний засіб захисту, право на участь у розслідуванні та право на отримання інформації.

У статті розглянуто нормативну конструкцію прав потерпілого в контексті КПК України, зосереджено увагу на його автономному статусі у провадженні, а також проаналізовано процесуальні гарантії участі у доказуванні. Особливий акцент зроблено на проблематиці визначення та зміни підслідності, які безпосередньо впливають на реалізацію прав потерпілого, зокрема в частині подання доказів, заяв, клопотань і здійснення контролю за ходом розслідування.

Окрему увагу приділено аналізу судової практики застосування положень статті 87 КПК України у випадках порушення правил підслідності, а також оцінці її ефективності як інструменту захисту прав потерпілого. Показано, що в сучасних умовах дана норма часто не забезпечує реального відновлення порушених прав, що вимагає як перегляду підходів до її тлумачення, так і вдосконалення правового регулювання.

Запропоновано посилити гарантійну функцію інституту судового контролю шляхом внесення змін до статті 206 КПК України, зокрема – передбачити пряме закріплення обов'язку слідчого судді реагувати на порушення прав потерпілого у зв'язку з підслідністю. Такий підхід відповідає як національним процесуальним стандартам, так і міжнародним зобов'язанням України у сфері захисту прав людини.

Зазначено, що ініціативи, подібні до Закону № 4555-IX, є важливим кроком до врахування потреб потерпілих у складних умовах, таких як воєнний стан. Водночас без встановлення чітких процесуальних гарантій, механізмів повідомлення та можливості судового контролю за діями прокурора такі ініціативи залишаються неповними. Реформування інституту підслідності у світлі захисту прав потерпілого повинно відбуватися з урахуванням принципу правової визначеності, прозорості та рівного доступу до правосуддя.

Таким чином, удосконалення нормативного та практичного механізму реалізації прав потерпілого сприятиме підвищенню ефективності кримінального провадження, зміцненню принципу верховенства права, а також формуванню довіри до системи правосуддя з боку осіб, які постраждали від злочинів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, 11–12, 13. Ст. 88.
2. Кучинська О.П. Деякі питання процесуального статусу потерпілого за кримінальним процесуальним законодавством України. Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства: матеріали Всеук. наук.-практ. конференції, присвяченої 70-річчю д.ю.н., професора Юрія Павловича Аленіна, Одеса, 21 квітня 2017 р.). Одеса: Юридична літ., 2017. С. 108.
3. Конституція України: від 28.06.1996 № 254к/96-ВР: станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 08.07.2025).
4. Орлов К. Кримінально-процесуальні гарантії відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочинцем. *Право України*. 2004. № 5. С. 68–71.
5. Мазур М.Р. Забезпечення прав потерпілого у кримінальному провадженні: актуальні проблеми. Publishing House «Baltija Publishing»: international scientific and practical conference (Czestochowa, April 23–24, 2021). Czestochowa, 2019. С. 247–251.
6. Омельчук Л.В., Герус Н.В. Проблеми участі потерпілого під час доказування у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. – 2020. № 8. С. 433–435. – URL: http://www.lsej.org.ua/8_2020/109.pdf (дата звернення: 08.07.2025).
7. Рожнова В.В. Гуманістичний підхід до здійснення кримінального провадження. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 9-2. С. 112–115.
8. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного суду від 30.03.2023 у справі № 303/1425/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109995505> (дата звернення: 08.07.2025).

9. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливостей досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із зникненням осіб безвісти за особливих обставин під час дії воєнного стану: Закон України від 22.07.2025 № 4555-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4555-20#Text> (дата звернення: 04.08.2025).